

BEVEZETŐ A FORDULAT 23. SZÁMÁHOZ

Az elmúlt húsz évben az internet és a digitális forradalom látványosan átalakította mindennapjainkat: digitális eszközök és szolgáltatások segítségével intézzük a pénzügyeinket, ezeken keresztül kommunikálunk ismerőseinkkel, az internet vált a fogyasztás elsődleges terévé – és így tovább. Ez az átalakulás természetesen rengeteg társadalmi megrázkódtatással jár, amelyek némelyikét heves viták övezik. A változások gyors üteme miatt azonban a szélesebb nyilvánosság előtt zajló viták legtöbbje inkább emlékeztet morális pánikra, mint higgadt diskurzusra: középpontjukban általában egy tágabb jelenség egy-egy kiragadott aspektusa áll, azt tárgyalják a társadalomra leselkedő komoly veszélyként, majd kis idő múlva már az internetes kultúra egészen más szeletére irányul fokozott figyelem. Ha csak a közelmúltból idézünk fel néhány példát, eszünkbe juthat mondjuk a közösségi médiában terjedő álhírekkel kapcsolatban divatosá vált „poszt-igazság”-fogalom, ami ugyanolyan gyorsan tűnt el, mint amilyen hirtelen népszerű lett – csak hogy átadja helyét az „orosz hackerekkel” kapcsolatos riadalomnak, hogy aztán egy éles váltással a Bitcoin-árfolyam szédületes változásaira terelődjön a figyelem, majd az is elfelejtődjön ugyanolyan gyorsan.

De talán mégis van valami közös ezekben a morális pánikra emlékeztető kusza híradásokban: legtöbbjük mögött az a – sokszor kimondatlan – gondolat húzódik meg, miszerint az internet korábban a szabadság varázslatos birodalma volt, ám mára a nagyvállalatok és a sötét politikai erők játszótérévé vált. De hiába könnyű egyetérteni ezzel a következtetéssel a számtalan adatlopási és álhírbotrány után, a főáramú olvasatokból soha nem kapunk választ a legégetőbb kérdésre: mégis miért következett be mindez? Hogyan lehetséges az, hogy egy decentralizált, hálózatos technológia – amiről korábban sok szakértő gondolta úgy, hogy jellegéből adódóan alkalmatlan arra, hogy a politikai és gazdasági hatalom rátegye a kezét – mégis ilyen hatékonyan betagozódott napjaink hatalmi rendszerébe?

A *Fordulat* aktuális száma ezekre a kérdésekre igyekszik válaszolni úgy, hogy megvizsgálja a digitális forradalom tágabb kontextusát. Az itt megjelenő szövegek megpróbálják bemutatni, miként változtak a számítástechnikát és az internetet övező ideológiák a hidegháború kezdetétől napjainkig, valamint hogy az elmúlt két-három évtizedben milyen gazdasági-politikai folyamatokba ágyazódott az internet és a digitális ipar robbanásszerű terjedése.

Az első cikkben Fred Turner az internet őstörténetét elemzi. Legfontosabb megállapítása, hogy a kortárs narratívák – amelyek szerint a szabadság és egyenlőség digitális tereként funkcionáló internetet legkésőbb a kétezres évekre elfoglalták az óriáscégek és a kormányok – alapvetően értik félre az internet történetét. Az internet technológiai alapjait ugyanis eleve az amerikai katonai-ipari komplexumban találjuk (Levine 2018), emiatt pedig a számítástechnika és a hálózatos technológiák megítélése az ötvenes és

hatvanas években kifejezetten negatív volt. Ebben a korban a legtöbben gyanakodva tekintettek a számítógépekre, aminek leghíresebb popkulturális megnyilvánulása nem más, mint *HAL*, a 2001: Űrodüsszeia című film gonosz fedélzeti számítógépe. Ahhoz tehát, hogy az internet megszabaduljon negatív konnotációitól és a közvélemény egy egyenlőbb és szabadabb világ új, potens eszközeként tekintsen rá, komoly ideológiai manőverekre volt szükség. Fred Turner e számban közölt írása szerint ezt a munkát nagyrészt azok a vállalkozók, művészek és aktivisták végezték el, akik fiatalon irtóztak az ötvenes-hatvanas évek Amerikájának rideg, bürokratikus világától, de nem fűlt a foguk a '68-as politikai küzdelmekhez sem és emiatt a társadalomból kivonulva, új technológiákkal és közösségi formákkal kísérletezve próbálták meg felépíteni egy hálózati módon szerveződő és együttműködésen alapuló új társadalmat. Turner amellett érvel, hogy ez a szubkultúra nagyban hozzájárult a számítástechnikáról és az internetről való gondolkodás átalakításához, valamint a már kialakulófélben lévő új, hálózatos társadalom elfogadtatásához.

A lapszám második cikkében Jodi Dean már azt elemzi, hogy ez a hálózatos gazdasági és társadalmi rendszer miként fokozza az egyenlőtlenségeket és a kizsákmányolást. Dean bevezeti a „kommunikatív kapitalizmus” fogalmát, ami alatt azt érti, hogy a profittermelés logikája ma már olyan alapvető társadalmi jelenségekre is kiterjed, mint a baráti kapcsolatok és az emberek közti kommunikáció. Ez a gondolat átvezet a lapszám egyik fő megállapításához, miszerint az elmúlt néhány évtizedben látványosan kiteljesedő digitális fordulat sok szempontból a kapitalizmus aktuális válságának mellékterméke.

Ennek a megközelítésnek az elméleti keretét a szám harmadik cikkében Daniel Greene és Daniel Joseph vázolja fel. A két szerző nagyban épít David Harvey megállapításaira, melyek szerint a kapitalizmus folyamatos túlhalmozási válságokkal küzd, amelyek során annyi tőke és áru halmozódik fel, amennyit a rendszer már nem tud nyereségesen visszaforgatni az adott keretek között. Ennek következtében új területek kihasználására van szükség: a felhalmozott tőke és áruk új terekbe és piacokra nyomulnak be, ám ezzel a rendszer nem megoldja, hanem csak időben és térben eltolja a válság megoldását (Harvey 2009). Az internet kritikai irodalmának egyik fő állítása, hogy a digitális tér is elsősorban ilyen „kiigazítási” folyamat terepe. Hogy ezt az állítást kicsit jobban megértsük, ahhoz előbb röviden át kell tekintenünk az elmúlt néhány évtized világgazdasági tendenciáit.

A hetvenes évekre kifulladt a második világháborút követő gazdasági növekedés, ekkorra a reálgazdaságban megtermelt profitok mértéke látványosan csökkent. Ennek egyrészt az 1973-as és az 1979-es olajárrobbanás volt az oka, aminek következtében hirtelen jelentősen megnőtt az energiahordozók ára és emiatt az ipari termelés költsége. Másrészt fontos szerepet játszott Japán, Dél-Korea és Tajvan gyors iparosodása és megerősödése is, mivel ezeknek az országoknak olcsó, ám egyre jobb minőségű ipari

cikkei fokozták a versenyt és komoly nyomást helyeztek az addig prosperáló nyugat-európai és amerikai nagyvállalatokra. Többek közt ezen fejlemények hatására a tőke kénytelen volt új, nagyobb hasznot hajtó tevékenységek után nézni, így a hangsúly a reálgazdaságról fokozatosan áttolódott a pénzügyi világra (Brenner 2016). Ez volt a finanszírozási időszak, amikor a nyolcvanas évek legelejétől kezdve a gazdaság vezető ágazata a feldolgozóipar helyett a pénzügyi szektor lett¹ (Arrighi 1994). Az így előállt rengeteg tőke azonban továbbra is keresi a magas megtérülési lehetőségeket, és mivel a reálgazdaságban viszonylag kevés ilyen lehetőség van, ezért minden alternatív megoldás komoly érdeklődésre tart számot.

A digitális ipar több szempontból is ígéretes terepnek tűnhetett az elmúlt évtizedekben: mivel viszonylag fiatal és szabályozatlan iparágról volt szó, eleinte igazán domináns szereplők nélkül, könnyű volt meglátni benne a potenciált, így a kilencvenes évek közepétől fogva rengeteg tőke irányult erre a piacra. A kétezres évek eleji dotkom-válság pedig csak egy kisebb megtorpanást jelentett ebben a folyamatban – mivel a 2008-as nagy gazdasági válság után a reálgazdaság profitjai mellett a banki kamatok is beleálltak a földbe, ezért ismét megélné a tőke érdeklődése az internetes gazdaság iránt. Elsősorban ennek a trendnek a megnyilvánulása volt például, hogy a 2008-at követő időszakban a kis internetes vállalkozásokat elöntötte a kockázati tőke, de napjainkban részben ennek köszönhető például a bitcoinhoz hasonló, egyelőre kevés használati értékkel, ám komoly potenciállal rendelkező termékek és szolgáltatások iránti néhol már-már hisztérikus kereslet.

A digitális iparágak azonban nem csak a felgyülemlett tőke kiigazítási terepeként játszanak fontos szerepet a kapitalizmus jelenkori válságának kezelésében. Emellett például ahhoz is fontos eszközöket nyújtanak, hogy – a lelassult gazdasági növekedést ellensúlyozandó – a rendszer képes legyen olyan új területekre benyomulni és olyan tevékenységekből pénzt csinálni, amelyek eddig ellenálltak az értéktermelés logikájának. Ezen a ponton érdemes visszautalni a szám második tanulmányára, amelyben Jodi Dean többek közt azt elemzi, hogy a digitális kommunikáció és a közösségi médiák segítségével a kapitalizmus miként kebelezte be a kommunikáció és az emberi kapcsolatok szféráját: mivel a mindennapi kommunikáció túlnyomó részét ma már magáncégek által fenntartott rendszereken keresztül bonyolítjuk, így azzal is nekik termelünk értéket, amikor mondjuk egy családtagunkkal váltunk néhány üzenetet valamiről.

Az így az életünk gyakorlatilag minden szféráját átszövő digitális kapitalizmus egy további – Dean által nem tárgyalt – jellegzetessége az is, hogy a kommunikációt és a fogyasztást szervező webes óriáscégek felhasználói legkülönbözőbb adatainak

1 E folyamatok aprólékosabb elemzéséért és különösen a Magyarországra gyakorolt hatásukért lásd a *Fordulat* 22. számának bevezető tanulmányát (Éber, Gagyí, Gerőcs, Jelinek és Pinkasz 2014).

begyűjtésével és elemzésével képesek minden eddiginél jobban testre szabott reklámokat és hirdetéseket készíteni, amivel összességében a lassú növekedés egyik fő okának mondott fogyasztói keresletet igyekeznek élénkíteni (Staab 2017). Bill Gates szavaival élve a fogyasztást látványosan megkönnyítő digitális szolgáltatások célja a „súrlódásmentes kapitalizmus” megteremtése (Gates 1995: 241–241).

Ezen a ponton érdemes megemlíteni, hogy nem csak az internet elterjedésének megértéséhez jelent nélkülözhetetlen kontextust a válság, hanem az internet alapjául szolgáló technológiák kialakulásához is fontos adalékot nyújt ez az elemzési keret. A második világháború megnyerése után ugyanis az Egyesült Államok vezetői előtt felsejlett a hirtelen gazdasági visszaesés rémképe: egyfelől nem volt már szükség a háború alatt felpörgetett hadigazdaságra, másfelől pedig Európa romokban hevert, és így nem volt képes megfelelő felvevőpiacot biztosítani az amerikai áruknak. Az utóbbi problémát a Marshall-terv volt hivatott orvosolni, az előbbit pedig a nemzetbiztonsági kiadásokra fordított költségek jelentős megemlése – ez a terv azonban a Truman-kormány többszöri próbálkozása ellenére sem ment át a törvényhozáson (Bellamy-Foster és McChesney 2014). Az áttörést a koreai háború hozta meg, aminek a végére az USA katonai kiadásai megháromszorozódtak – ezzel kapcsolatban nem véletlenül mondta azt Dean Acheson, a Truman-kormány külügyminisztere, hogy „jött Korea, és megmentett minket” (Arrighi 1994). A koreai háborúval és a kommunista veszéllyel legitimált, de elsősorban a gazdasági visszaesés elkerülését célzó elképesztő hadászati kiadások biztosították a forrásokat az internet alapját képező technológiák kutatásához is. A hadiipar által biztosított források és a katonai-ipari komplexum kutatólaborjai nélkül ma nem létezne az internet, ez a tény pedig nagyban rányomta a bélyegét a digitális világ későbbi fejlődésére.

Ez után a rövid kitérő után kanyarodjunk még vissza jelen írás eredeti fölvetéseihez: a jobb befektetések híján új lehetőségeket kereső tőke mozgásban tartása, a kommunikáció és az emberi kapcsolatok értéktérítésnek való alárendelése, valamint az alulfogyasztás élénkítése mellett a digitalizáció még legalább egy módon járul hozzá a kapitalizmus válságának kezeléséhez – ez pedig a munka világának átalakítása. Ennek több megnyilvánulási formája is van. Egyfelől a digitalizáció létrehozta a dolgozók aprólékos megfigyelésének és felügyeletének új, szofisztikált formáit: bekamerázott munkaterületek, GPS-követők és számítógépes aktivitást ellenőrző szoftverek teszik a dolgozókat még kiszolgáltatottabbakká a munkaadókkal szemben, amit Philipp Staab ebben a számban közölt írása (2017) digitális taylorizmusnak nevez. Másfelől azonban az internetes gazdaság elterjedésével megjelentek a munka új, fizetetlen formái is. Ha ugyanis a munkát mint olyan tevékenységet definiáljuk, ami másnak termel értéket és ezáltal profitot, akkor bizony minden Facebookon töltött perc munkának számít. Ezt a kérdést járja körül Antonio Casilli tanulmánya, ami arra is megpróbál választ találni, hogy ezek

az új munkaformák miképpen jelennek meg a világgazdaság centrum-periféria viszonyai-
ban. A digitális kapitalizmussal foglalkozó blokkban végül helyet kap még egy interjú Jan
Drahokoupillal, akivel arról beszélgettünk, hogy a digitalizáció és az automatizáció milyen
hatással lehet a kelet-európai régió gazdaságaira. A blokkot Barna Emília tanulmánya zárja,
ami a zeneipar kontextusában elemzi az átmenetet az internetet övező korai optimista
narratívák és a később megjelenő, az online szereplők koncentrációja miatt aggódó,
borúlátó narratívák között.

Ebben a számban közlünk még egy recenziót az *Eszmélet* folyóirat történetének
fontosabb írásait összegyűjtő *Antikapitalista baloldal* című kötetéről, valamint két
tanulmányt a városi terek militarizációjáról.

Ha el is fogadjuk a téma kritikai irodalmának egyik fő megállapítását, miszerint
az internet felbukkanása és rohamos terjedése nem érthető meg a kapitalizmus legújabb
válsága nélkül, sőt szorosan összefonódik azzal, abból természetesen nem következik az,
hogy a digitális robbanás valami eredendően gyanús jelenség lenne. Ehelyett két másik
fontos gondolatra hívnánk fel a figyelmet: egyfelől arra, hogy mivel az internet nem
érthető meg az azt övező politikai és gazdasági kontextus nélkül, ezért komoly hiba olyan
autonóm térként tekinteni rá, ami képes a fennálló társadalmi viszonyokat kiiktatni és
valami radikálisan mást kínálni helyette. Ez a hamis hipotézis húzódott meg a digitális világ
korai optimista korszaka, az arab tavasz idején, „Twitter-forradalomról” álmódó tudósítások,
valamint napjainkban a blokklánc-technológiában utópikus potenciált látó diskurzusok
mögött. Másfelől mindebből az is következik, hogy az internettel kapcsolatos égető
problémák – mint az álhírek rohamos terjedése, vagy minden felhasználó aprólékos
megfigyelése – nem pusztán technológiai, hanem egyben társadalmi problémák is, így
megoldásukhoz is elsősorban társadalmi válaszokra és küzdelmekre van szükség.
Vagy kicsit másképp fogalmazva: egy szabadabb és egyenlőbb internet csak egy szaba-
dabb és egyenlőbb világban érhető el.

Sidó Zoltán és Szabó Natasa
a Fordulat szerkesztői

HIVATKOZOTT IRODALOM

Arrighi, Giovanni (1994): *The Long Twentieth Century*. Verso.

Bellamy Foster, John – McChesney, Robert W. (2014): Surveillance Capitalism. In: *Monthly
Review*. Vol. 66., No. 3. Interneten: [https://monthlyreview.org/2014/
07/01/surveillance-capitalism](https://monthlyreview.org/2014/07/01/surveillance-capitalism) (Letöltve: 2018. február 27.).

- Brenner, Robert (2016): Introducing Catalyst. In: *Catalyst*. Vol. 1., No. 1. Interneten: <https://catalyst-journal.com/vol1/no1/editorial-robert-brenner> (Letöltve: 2018. február 27.).
- Éber Márk – Gagy Ágnes – Gerőcs Tamás – Jelinek Csaba – Pinkasz András (2014): 1989 – Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. In: *Fordulat*. No. 22.: 10–63. Interneten: http://fordulat.net/pdf/21/F21_Helyzet_Muhely.pdf (Letöltve: 2018. február 27.).
- Gates, Bill (1995): *The Road Ahead*. Viking Press.
- Harvey, David (2009): Az „új” imperializmus – Felhalmozás kisemmizés által. In: *Fordulat*. No. 7.: 78–106. Interneten: http://fordulat.net/pdf/7/harvey_szepe.pdf (Letöltve: 2018. február 27.).
- Levine, Yasha (2018): *Surveillance Valley*. PublicAffairs.
- Staab, Philipp (2017): The Consumption Dilemma of Digital Capitalism. In: *Transfer*. Vol. 23., No. 3.: 281–294.